

JANUSZ TREMPAŁA

Bydgoszcz

ZACHOWANIE SIĘ DZIECI KLAS PIĄTYCH W SYTUACJACH NACISKU SPOŁECZNEGO¹

1. Wprowadzenie

W poniższym artykule zajmuję się analizą zachowania dzieci w sytuacjach nacisku społecznego na przykładzie uczniów klas piątych. Wybór wieku badanych nie jest przypadkowy, ponieważ właśnie ten okres życia dziecka jest szczególnie dla kształtowania się jego samoświadomości, poczucia autonomii i samostanowienia o własnym losie /por. Przetacznikowa M./²

W przedstawionych badaniach staram się przede wszystkim znaleźć odpowiedź na pytanie: czy sytuacja nacisku społecznego ma wpływ na typ reagowania dzieci wobec presji, i jakie reakcje i ustosunkowania wobec nacisku przyjmują najczęściej badane dzieci?

Nacisk społeczny jest rozumiany przeze mnie jako aktywna siła psychologiczna o charakterze społecznym, zewnętrzną w stosunku do jednostki, wyznaczająca cele obce, często niezgodne z jej własnymi i utrudniająca realizację celów własnych podmiotu /por. K. Lewin³, M. Tyszkowa⁴/. Tak rozumiana presja społeczna jest elementem sytuacji nacisku społecznego, który wprowadza zmianę, w normalnych dla podmiotu, warunkach zewnętrznych działania. Nacisk społeczny może doprowadzić do wzrostu napięcia emocjonalnego, poczucia zagrożenia i dezorganizacji zachowania jednostki ukierunkowanego na własne, zamierzone cele. Rozpatruję tym samym sytuację nacisku społecznego jako sytuację trudną /por. M. Tyszkowa/⁵ i zaliczam ją /za Marią Tyszkową/⁶ do sytuacji trudnych typu interakcji społecznej.

2. Metoda badań / opis próbki badanych /

W analizie wyników uwzględniono badania 24 uczennic i 23 uczniów w wieku 11 do 12 lat ze szkół podstawowych Bydgoszczy i Poznania. Badane dzieci pochodzą ze środowisk typowych dla dużych ośrodków miejskich.

Techniki badawcze

Obrazkowa technika projekcyjna do badania frustracji w sytuacjach nacisku społecznego

Technika ta wzorowana była na teście "P-F" S. Rosenzweiga⁷. Składała się z 28 nieustrukturalizowanych w pełni historyjek obrazkowych typu rysunków komiksowych. Presja miała charakter werbalny i wyrażona była w formie prośby, nakazów i zakazów, w równej liczbie ze strony dorosłych i innych dzieci.

Nacisk społeczny wywierany był przez pojedyncze osoby jak i przez grupy osób ze środowiska rodzinnego, szkolnego i pozaszkolnego w kierunku zachowań akceptowanych i nieakceptowanych społecznie.

Historyjki obrazkowe obejmowały różne dziedziny aktywności życiowej dziecka /nauka szkolna i własna ucznia, pomoc w pracach domowych, zabawa i rozrywka/ i dotyczyły różnorodnych zachowań, dostępnych i wykonywanych powszechnie przez dzieci w wieku 11-12 lat.

Całość rysunku wzbudzała dysonans poznawczy wymagający uzupełnienia go wypowiedzią dziecka, w kierunku którego wywierany był nacisk do podjęcia określonej aktywności.

Treść narysowanych historyjek dotyczyła zawsze dwóch alternatyw obiektów zachowania się dziecka. Układ bodźców na każdym rysunku w założeniu popychał dziecko do jednego z obiektów i jednocześnie blokował drogę do drugiego. Poddane presji dziecko, z którym identyfikowali się badani uczniowie uzupełniając historyjkę, stawało zawsze wobec alternatywnego wyboru.

Projekcyjno-szacunkowa technika badania wpływu sytuacji nacisku społecznego na zmiany w układzie preferencji

Opisana tu technika składała się z dwóch części. Zadaniem

części pierwszej było określenie jakie wartości dzieci przypisują określonym obiektom sytuacji. Celem części drugiej było uzyskanie danych, określających jakie wartości dzieci przypisują tym samym obiektom, ale w sytuacjach nacisku społecznego. Celem globalnym omawianej techniki było wskazanie na zmiany w układzie preferencji, które dokonują się na skutek projekcyjnego przeżycia sytuacji nacisku społecznego.

Zastosowana technika w części pierwszej składała się z 51 pytań dotyczących lubienia czegoś np. "jak bardzo lubisz chodzić do kina?". Przyjęto pięciokategorialny system odpowiedzi liczbowych opisanych kategoriami jakościowymi: 5-bardzo lubię, 4-raczej lubię, 3-nie wiem, 2-raczej nie lubię, 1-bardzo nie lubię. Pytania dotyczyły tych form aktywności i jej przedmiotów, które wynikają z treści rysunku omawianej już obrazkowej techniki projekcyjnego badania frustracji.

Część druga badania techniką szacunkową polegała na powtórzeniu pomiaru preferencji, przy pomocy tych samych pytań odnoszących się do tych samych obiektów i przy pomocy tego samego systemu odpowiedzi. Różnica polegała na tym, że zadawane pytania były formułowane w trzeciej osobie /np. "jak bardzo to dziecko lubi chodzić do kina" i dzieci odpowiadały również w trzeciej osobie mając przed oczyma określoną historyjkę, obrazkową techniki badania frustracji, w sytuacjach nacisku społecznego.

Przebieg badania

Badanie dzieci składało się z dwóch faz. W fazie pierwszej przeprowadziłem badania zbiorowe częścią pierwszą techniki projekcyjno-szacunkowej, której celem było określenie układu preferencji w stosunku do obiektów zawartych w treści rysunków, obrazkowej techniki projekcyjnej. W fazie drugiej badanie miało charakter indywidualny i składało się z kombinacji obydwóch opisanych wyżej technik. Po przedstawieniu dziecku określonego rysunku techniki projekcyjnej, prosiłem o uzupełnienie go brakującą wypowiedzią. Dopiero później pytałem o stosunek do określonego obiektu osoby, na którą skierowana była presja np. w syt. 4 /jak bardzo to dziecko lubi chodzić do kina?" oraz "jak bardzo

dzo to dziecko lubi zostawać z młodszymi dziećmi w domu?"/. Chodziło tu ogólnie o wywołanie projekcyjnego przeżycia sytuacji nacisku społecznego i określenie wpływu presji na reakcje werbalne wobec niej oraz na zmiany w układzie preferencji.

3. Wyniki badań

Reakcje werbalne badanych dzieci w eksperymentalnych sytuacjach nacisku społecznego

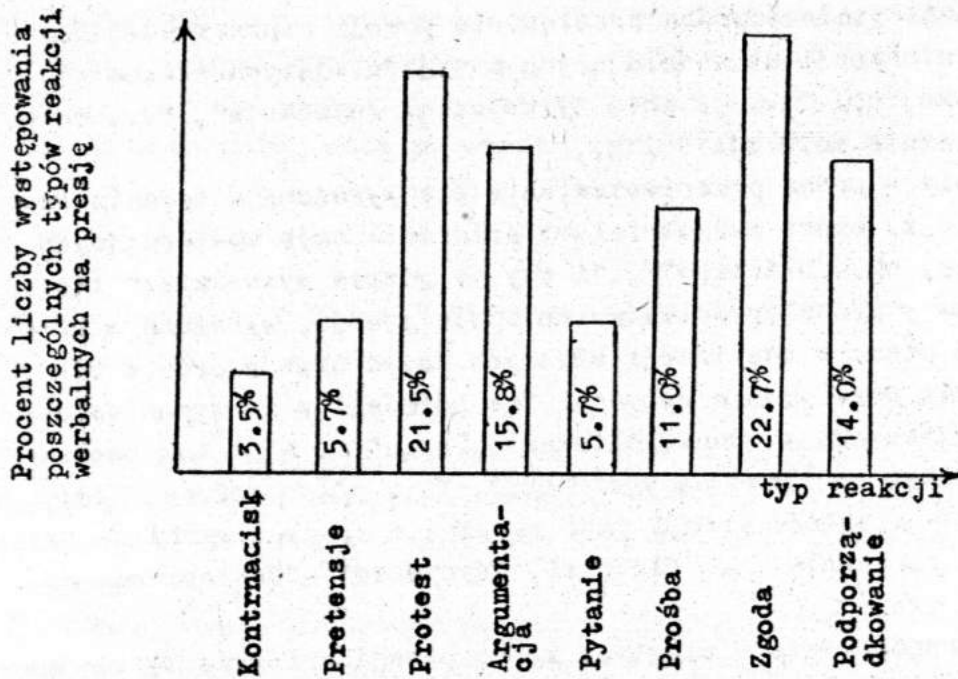
Przystępując do analizy wypowiedzi dzieci w badaniach obrazkową techniką projekcyjną, dało się zaobserwować wielkie zróżnicowanie oraz złożoność reakcji werbalnych na presję. Stworzyło to konieczność opisanie tych reakcji za pomocą wielu kategorii.

Wzorując się na proponowanych w literaturze sposobach konstruowania skal interakcji społecznych /np. Gurycka A.⁸, Bales R. za Mika S.⁹/ i w oparciu o analizę materiału badawczego udało się wyodrębnić dwie grupy kategorii opisujących reakcje badanych dzieci na presję społeczną. Jedna z nich sporządzona została w oparciu o kryterium "siły" z jaką jednostka przeciwstawia się naciskowi. W skali tej uwzględniony jest zarówno kierunek /zwalczenie-uległość/ jak i aktywność /lub bierność/ ustosunkowań wobec presji. Obejmuje ona osiem kategorii:

- a/ kontrnacisk - rozumiany jako przełamywanie presji poprzez wywieranie nacisku na osoby z otoczenia i manipulowanie sytuacją zgodnie z własnymi dążeniami, np. "... ja idę do kina, a ty zaproś sobie kolegów, jeżeli boisz się zostać sam", "... to ty będziesz się uczyć na tapczanie, a ja przy stole",
- b/ pretensje - rozumiane jako próba przełamania presji poprzez oskarżanie i obwinianie osób wywierających presję na stan rzeczy, krytyka ich postępowania w gniewnym tonie, np. "... pożycz, przecież ci ich nie zjem", "... nie dam, mogłeś zrobić sam w domu",
- c/ protest - próba przełamania presji wyrażona w odmowie i obronie własnego stanowiska poprzez zaprzeczanie, np. "nie

- nie zgadzam się, "będę używał", "nie dam ci" itp.,
- d/ argumentowanie - próba przełamania presji poprzez udzielanie informacji uzasadniających i wyjaśniających własne stanowisko, np. "... ja chcę tylko wziąć śniadanie", "... bo przy oknie mnie mdli" itp.,
 - e/ pytanie - próba przeciwstawienia się wyrażona w żądaniu informacji, które uzasadniałyby polecenie osób wywierających presję, np. "Dlaczego?", "A czy ty gdzieś wychodzisz" itp.,
 - f/ prośba - próba przeciwstawienia się presji, wyrażona w prośbie o pomoc w realizacji własnych dążeń oraz w próbie odłożenia rozwiązania sytuacji "na później" z utrzymaniem dotychczasowego kierunku działania, np. "... a ja tak bardzo chciałbym pojechać na wycieczkę", "... pójdę później" itp.,
 - g/ zgoda - uległość presji jako wyrażanie zgody i werbalne przyjęcie polecenia, np. "Dobrze", "Wychodzę", "Zabiorę cię ze sobą" itp.,
 - h/ podporządkowanie - uległość wobec presji w formie wyrażającej pełną akceptację polecenia, np. "Bardzo chętnie ci pomogę", "... już nigdy więcej nie będę ich ruszał" itp.

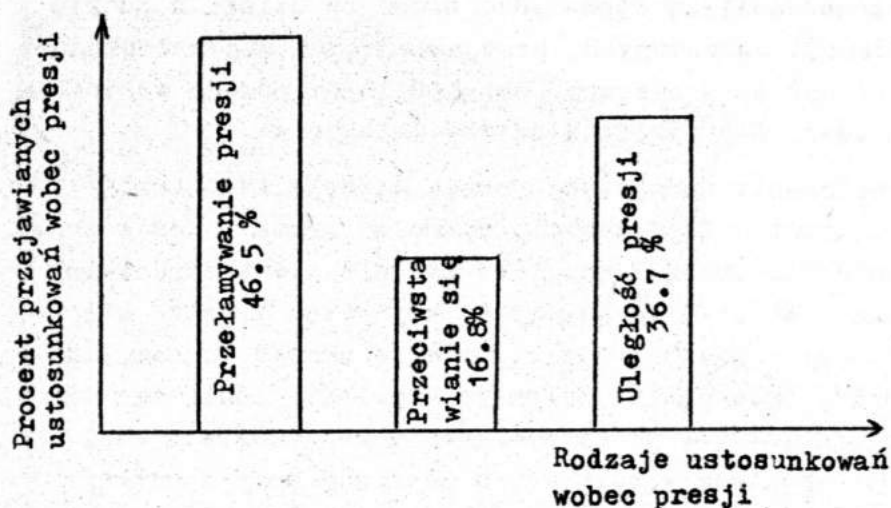
Omawiane typy reagowania werbalnego na presję były podejmowane przez dzieci z różną częstotliwością. Liczbę występowania poszczególnych typów reakcji werbalnych w sytuacjach nacisku społecznego przedstawia w procentach ryc. 1.

Ryc.1. Procent liczby występowania poszczególnych typów reakcji werbalnych na presję

Jak widać z przedstawionego diagramu do najczęściej spotykanych u badanych dzieci reakcji werbalnych na nacisk społeczny należy zaliczyć "Zgodę" /22,7 %/ oraz "Protest" /21,1 %/. Najrzadziej występującymi w wypowiedziach dzieci reakcjami werbalnymi jest "Pytanie" /5,7 %/, "Pretensje" /5,7 %/ oraz "Kontrnacisk" /3,5 %/.

Przedstawione wyniki dostarczają ponadto danych na temat ustosunkowań dzieci do trudności, jakie napotykają one w sytuacjach nacisku społecznego. Cztery z wyróżnionych kategorii analizy /"Kontrnacisk", "Pretensje", "Protest", "Argumentacja"/ są wyrazem wysiłków jednostki do przełamania presji. Natomiast "Pytanie" i "Prośba" są tylko próbami przeciwstawienia się presji. Stosunek uległości wobec presji jest z kolei wyrażony w kategoriach "Zgoda" i "Podporządkowanie". Dane dotyczące liczby przejawianych przez dzieci ustosunkowań wobec presji przedstawia ryc. 2.

Ryc.2. Ustosunkowania badanych dzieci do trudności napotykaných w sytuacjach nacisku społecznego

Przedstawione wyniki świadczą o tym, że badane dzieci podejmowały reakcje werbalne oceniane najczęściej jako przekonywanie presji /46,5 %/ a w dalszej kolejności jako uleganie presji /36,7 %/ i przeciwstawianie się jej /16,8 %/.

Porównując przedstawione wyżej dane z wynikami badań, dotyczących stosunku dzieci do trudności, w sytuacjach trudnych innego rodzaju okazuje się, że tendencje w reagowaniu są nieco odmienne. I tak np. w sytuacjach nacisku społecznego dzieci stosunkowo częściej przejawiają zachowania nastawione na zwalczanie trudności i stosunkowo rzadziej ulegają im. Ponadto, przyjmują zdecydowanie "mocniejsze" formy zwalczania trudności niż dzieci w sytuacjach rozwiązywania obiektywnie trudnych zadań /por. Tyszkowa¹⁰/.

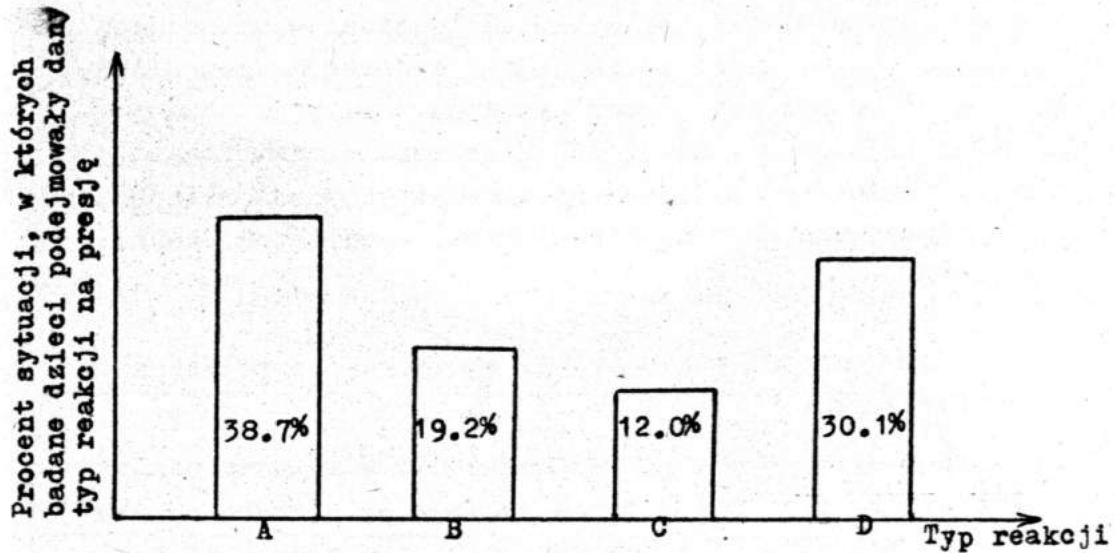
Porównanie to pozwala sądzić, że zachowania dzieci w sytuacjach nacisku społecznego przejawia oporność wobec poleceń i żądań ze strony innych. Ponadto, świadczy o tym, że odmienność sytuacji i tym samym odmienny charakter trudności, którą napotykają dzieci, wyznacza odmienny typ reagowania i realizacji celów.

Dotychczasowa analiza reakcji werbalnych na presję dotyczyła tych ustosunkowań, które ogólnie mówiąc, wyrażały "siłę" z jaką jednostka reagowała na presję. W dalszym ciągu rozważań

zamierzam dokonać analizy wypowiedzi badanych dzieci z punktu widzenia tendencji agresywnych, przejawiających się w reakcjach werbalnych, na nacisk społeczny. Uwzględniając przede wszystkim to kryterium udało się wyróżnić cztery kategorie:

1. Obronne reagowanie na nacisk poprzez agresję zewnętrzną /ekstrapunitywną/. Zdecydowanie ostre w formie i tonie przeciwstawienie się presji /np. "nie myślcie, że kiedykolwiek coś takiego zrobię"/, lekceważące, krytyczne i ostro sformułowane uwagi /np. "Nie dam ci, miałeś zrobić to sam w domu"/, groźby, oskarżenia pretensje /np. "Nie, mnie też się coś z życia należy"/, próby wywierania kontrnacisku /np. "Nie, to ty będziesz wiosłować, a ja siądę przy sterze"/.
2. Bezagresywne, aktywne zwalczanie presji. Wypowiedzi wyrażające istnienie silnej potrzeby, do zaspokojenia której dąży jednostka w formie pytań poszukujących informacji, uzasadniających wywierany nacisk /np. Ja potrzebuję to do szkoły"/ podawanie gotowych, kompromisowych rozwiązań sytuacji /np. "To chodź ze mną, tam jest górka i możesz zjeżdżać na sankach, a ja będę jeździł na łyżwach"/.
3. Bezagresywne, bierne przeciwstawianie się presji. Wypowiedzi dzieci potwierdzające polecenia i żądania, ale wyrażające jednocześnie istnienie niezaspokojonej potrzeby /np. "Dobrze, ale ja chciałbym tylko na chwilę wyjść na dwór"/, wypowiedzi wyrażające bezradność i brak wyraźnie określonego stosunku wobec presji z próbą odłożenia rozwiązania sytuacji "na później" /np. "Dobrze, za chwilę wyjdę"/ lub oczekiwania pomocy w realizacji własnych dążeń ze strony innych /np. "Proszę, pożycz mi na chwilę"/.
4. Obronne reagowanie poprzez agresję wewnętrzną /intropunitywną/. Wypowiedzi wskazujące na pełną akceptację poleceń i natychmiastową rezygnację z zajmowanego stanowiska, z równoczesnym obwinianiem i oskarżaniem siebie za stan rzeczy /np. "... już nigdy nie będę"/.

Dane ukazujące liczbę pojawiania się wyróżnionych typów reagowania na presję, przedstawia w procentach ryc. 3.

Ryc.3. Procent z liczby podejmowanych przez dzieci typów reagowania agresywnego i bezagresywnego.

- A. Ofionne reagowanie w formie agresji zewnętrznej
- B. Bezagresywne, aktywne próby przełamania presji.
- C. Bezagresywne, bierne próby przeciwstawienia się presji.
- D. Obronne reagowanie w formie agresji wewnętrznej.

Powyższy diagram ukazuje, że w 38,7 procentach przeżytych sytuacji, badane dzieci w swoich reakcjach werbalnych na presję, przejawiały agresję skierowaną na zewnątrz, a w 30,1 procentach przeżytych sytuacji agresję skierowaną na siebie. Z drugiej strony ukazuje, że w 31,2 procentach przeżytych sytuacji, badane dzieci przejawiały reakcje zupełnie pozbawione tendencji agresywnych, a w tym 19,2 procentach sytuacji bezagresywne-aktywne próby przełamania presji i w 12,0 procentach bezagresywne-bierne próby przeciwstawienia się presji.

Z danych tych wynika wniosek, że badane dzieci tylko około 1/3 ogółu sytuacji starały się rozwiązać w sposób bezagresywny. W około 2/3 sytuacji spostrzegały sygnały zagrożenia swej osobowości, które są zdaniem S. Rosensweiga¹¹ przyczyną ego-obronnych /agresywnych/ ustosunkowań wobec presji.

Na podstawie przedstawionych wyników i ich analizy możemy sformułować ogólny wniosek, który ma charakter hipotezy wymagającej potwierdzenia, że wypowiedzi dzieci w sytuacjach nacisku społecznego, które są reakcjami na presję, można opisać za pomocą jednocześnie dwóch wymiarów: "siły" z jaką jednostka ustosunkowuje się do presji /zwalczanie, aktywność - bierność, uległość/ oraz tendencji agresywnych przejawiających się w tych reakcjach /agresja zewnętrzna, wewnętrzna, reakcje bezagresywne/.

Reakcje badanych dzieci wobec presji społecznej przejawiane w sferze preferencji

Opisane powyżej tendencje w reagowaniu werbalnym nastawione na zwalczanie presji - w tym agresję skierowaną na zewnątrz - można zaliczyć do behawioralnych przejawów oporności psychicznej¹². Liczne opisane przez J. Brehma¹³ eksperymenty ukazują, że czułym wskaźnikiem oporności wobec presji społecznej są zmiany w preferencjach w stosunku do obiektów podlegających naciskowi. Na podstawie twierdzeń teorii psychicznej oporności /J. Brehm¹⁴, por J. Trempała¹⁵/ wyróżniłem trzy kategorie zmian jakie mogą dokonać się w sferze preferencji, w sytuacjach nacisku społecznego.

a/ efekt oporności

- wzrost wartości obiektu zagrożonego presją /np. bardziej atrakcyjne dla dziecka jest to, czego mu zakazujemy/,
- spadek wartości obiektu wskazanego przez presję /np. mniej atrakcyjne jest dla dziecka, to co nakazujemy mu zrobić/,

b/ efekt przeciwny do efektu opornościowego

- obniżenie wartości obiektu zagrożonego przez presję /np. tak postępujemy, gdy nie udaje się nam wyjechać na wczasy/,
- podnoszenie wartości obiektu wskazanego przez presję /np. tak postępuje podwładny, kiedy dostał od lubianego szefa niezbyt atrakcyjne zadanie/,

c/ brak zmian w preferencjach

- przeżycie sytuacji nacisku społecznego nie powoduje żadnych zmian w układzie preferencji.

O wystąpieniu efektu opornościowego, jego braku lub efektu przeciwnego, wnioskowałem na podstawie porównania wartości jakie dziecko przypisywało określonym obiektom przed oraz po przeżyciu presji społecznej. W tym celu konstruowałem specjalne matryce dla każdej z osób badanych. Rezultaty tych porównań przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba sytuacji, w których badane dzieci przejawiały zmiany w układzie preferencji.

Liczba zmian	Rodzaje zmian	efekt oporności		efekt przeciwny do oporności		brak zmian	
		N	%	N	%	N	%
x							
	Liczba sytuacji w których badane dzieci przejawiały zmiany w układzie preferencji	949	72,1	388	29,4	169	12,9

Uzyskane wyniki są zgodne z tendencjami zaobserwowanymi przez J. Brehma. Badane dzieci przejawiały w zdecydowanej większości efekt oporności, przy stosunkowo małej liczbie braku wszelkich zmian w układzie preferencji. Na skutek projekcyjnego przeżycia sytuacji nacisku społecznego, badani uczniowie przejawiali również efekt przeciwny do opornościowego.

Warto tu wspomnieć, że zmiany w preferencjach na skutek przeżycia sytuacji nacisku społecznego, dokonywały się równocześnie w stosunku do obiektu zagrożonego presją, jak również wskazywanego przez presję. Stąd też, stosunkowo często można było obserwować, iż efekt oporności towarzyszył w tej samej sytuacji efektowi przeciwnemu do oporności /w 14,4 % sytuacji/. Przypadki te, jak sądzę, odzwierciedlają przeżycia dziecka w sytuacjach nacisku społecznego, takie jak konfliktu, brak zdecydowania i ambiwalentności dążeń. Mogą być one również traktowane jako przejaw siły oporności wobec presji. Generalnie jednak, dała się zaobserwować zależność, że im badane dziecko

przejawiało większą ilość efektów oporności, tym mniejszą przejawiało ono ilość efektów przeciwnych do opornościowych $r_m = 1,0$, $\alpha = 0,05^{16}$ /. W badanej próbie tylko dwoje uczniów przejawiało przewagę efektów przeciwnych do oporności nad efektami opornościowymi.

Reakcje werbalne badanych dzieci jako uzewnętrznienie przeżywanych w sferze preferencji reakcji wobec presji

Rozważania wielu autorów o różnych zainteresowaniach prowadzą do stwierdzenia, że oporność wobec presji przejawia się zarówno w sferze behawioralnej, jak i w sferze przeżyć oraz procesów wewnętrznych /B. Nawroczyński¹⁷, W. Mielczarska¹⁸, K. Lewin¹⁹, A. Malewski²⁰, S. Milgram²¹, M. Porębska²²/.

Stwierdzenie to, odnosi się również do przedstawionych wyżej wniosków, które ukazują, że badane dzieci przejawiają oporność zarówno w reakcjach werbalnych na presję, jak również w sferze zmian w preferencjach. Jednak uważny przegląd uzyskanych rezultatów, jak również niektóre badania i sugestie przedstawione przez J. Brehma²³ doprowadziły do wniosku, że związek między opornością uwewnętrzną /w sferze preferencji/ a opornością uzewnętrzną /w sferze werbalnej/ nie jest jednoznaczny.

Problem, który zamierzam poruszyć w tej części rozważań dotyczy związku pomiędzy przeżywaną przez jednostkę opornością uwewnętrzną, a jej przejawami w sferze reakcji werbalnych na polecenia i żądania ze strony innych. W związku z tym porównałem częstość z jaką każde dziecko przejawiało określony typ reagowania werbalnego wobec presji z częstością przejawiania przez nie oporności psychicznej w sferze preferencji.

Częstość występowania oporności mierzyłem kobyńowanym wskaźnikiem C/O będącym różnicą ilości przejawianych przez dziecko efektów oporności i efektów przeciwnych do opornościowych. Rezultaty tego porównania przedstawia tabela 2.

Tabela 2. Zależność między typem reagowania wobec presji, a częstością przejawiania oporności psychicznej w sferze preferencji /C/O/.

Typ reakcji wobec presji	Efekty oporności psychicznej		Istotność statystyczna
	C/O > me=13,7	C/O < me=13,7	
"Kontrnacisk" /il. reakcji > me=1.8/	11	10	brak zależności
"Kontrnacisk" /il. reakcji < me=1.8/	10	16	"--"
"Pretensje" /il. reakcji > me=2.3/	10	10	brak zależności
"Pretensje" /il. reakcji < me=2.3/	11	16	"--"
"Protest" /il. reakcji > me=8.9/	17	4	$r_m = 1.85$
"Protest" /il. reakcji < me=8.9/	7	19	$\alpha = 0.05$
"Argumentacja" /il. reakcji > me=6.9/	15	12	$r_m = 1.23$
"Argumentacja" /il. reakcji < me=6.9/	6	14	$\alpha = 0.05$
"Pytanie" /il. reakcji > me=1.3/	7	14	$r_m = 1.05$
"Pytanie" /il. reakcji < me=1.3/	14	12	$\alpha = 0.05$
"Prośba" /il. reakcji > me=5.2/	10	12	brak
"Prośba" /il. reakcji < me=5.2/	11	14	zależności
"Zgoda" /il. reakcji > me=12.4/	6	17	$r_m = 1.23$
"Zgoda" /il. reakcji < me=12.4/	15	19	$\alpha = 0.05$
"Podporządkowanie" /il. reakcji > me=4.5/	6	19	$r_m = 1.23$
"Podporządkowanie" /il. reakcji < me=4.5/	15	7	$\alpha = 0.05$

Przedstawione powyżej rezultaty wskazują, że im większa jest przewaga przejawianych przez dziecko efektów oporności nad efektami przeciwnymi, tym częściej dziecko podejmuje takie typy

reakcji werbalnych jak "Protest" i "Argumentacja". Kiedy przewaga ta zmniejsza się, to tym częściej podejmuje reakcje typu "Pytanie", "Zgoda", "Podporządkowanie".

Nie uzyskano - jak widać - zależności między dużą liczbą efektów oporności a reakcjami werbalnymi typu "Kontrnacisk" i "Pretensje", które miały zgodnie z oczekiwaniami odzwierciedlić w największym stopniu oporność wobec presji w sferze reakcji werbalnych.

Zbadano również zależności między częstością pojawiania się samej oporności /bez uwzględniania występujących równocześnie, w sferze preferencji, efektów przeciwnych do oporności/, a typami reagowania werbalnego na presję. Okazało się, że nadal brak jest zależności między opornością a reakcją typu "Pretensje". Uzyskano jednak zależność na poziomie $\alpha = 0.05 / r_m = 1.05 /$ między dużą częstotliwością występowania efektów oporności a dużą częstotliwością podejmowanych przez badane osoby, reakcji werbalnych typu "Kontrnacisk".

Uwzględniając istotne statystycznie kierunki zależności, jak również poszczególne tendencje zależnościowe możemy stwierdzić, że oporność przejawiana w sferze wewnętrznych przeżyć, odgrywa istotną rolę w wyznaczaniu typu reagowania werbalnego na presję. Związek ten jednak jest modyfikowany przez towarzyszące oporności tendencje przeciwne, które wyznaczają przede wszystkim ustosunkowania uległe wobec nacisku.

Porównałem również częstość przejawiania przez badane dzieci oporności psychicznej w sferze preferencji, z częstością podejmowania przez nie reakcji o charakterze agresywnym. Zastosowałem - podobnie jak poprzednio - kombinowany wskaźnik oporności C/O. Wskaźnik tendencji agresywnych był podobnie różnicą sumy reakcji agresywnych i sumy reakcji bezagresywnych, przejawianych przez badane dziecko w sferze werbalnej /A/B/.

Tabela 3. Zależność między opornością a tendencjami agresywnymi w reakcjach werbalnych na presję

Agresja \ O p ó r	C/O < me=13,7	C/O > me=13.7	Suma
A/B < me=9.5	7	15	22
A/B > me=9.5	15	10	25
S u m a:	22	25	47

$$r_m = 1.057$$

$$\alpha = 0.05$$

Przedstawione w tabeli 3 wyniki prowadzą do wniosku, że dziecko podejmujące bezagresywne próby rozwiązania sytuacji, przeżywa stosunkowo dużo reakcji opornościowych wobec presji i stosunkowo mało przeżyć przeciwnych do opornościowych. Natomiast dziecko ustosunkowujące się do presji obronnie, poprzez agresję, przeżywa wewnątrznie stosunkowo częściej reakcje przeciwne do opornościowych.

Na tej podstawie można wysnuć przypuszczenie, że efekt opornościowy w sferze preferencji jest reakcją na spostrzegane sygnały zagrożenia realizowanych celów, a efekt przeciwny do opornościowego jest reakcją na spostrzegane sygnały zagrożenia "ja" w danej sytuacji /por. S. Rosenzweig²⁴/. Stąd też, badane dzieci przejawiając przewagę efektów opornościowych nad efektami przeciwnymi, podejmowały raczej, **adekwatne** z punktu widzenia celu formy reagowania na presję. Natomiast dzieci przejawiające przewagę efektów przeciwnych nad opornościowymi stosunkowo częściej podejmowały obronne formy reagowania poprzez agresję.

4. Wnioski

Przedstawione powyżej rozważanie pozwalają przypuszczać, że reakcje werbalne badanych dzieci na presję społeczną można scharakteryzować jednocześnie za pomocą dwóch wymiarów: "siły" /ma-

jącej punkt zaczepienia, wielkość i kierunek/ z jaką podmiot ustosunkowuje się do nacisku /zwalczanie, aktywność - bierność, uległość/ oraz tendencji agresywnych, przejawiających się w tych reakcjach /agresja wewnętrzna, zewnętrzna, reakcje bezagresywne/.

Analiza osiągniętych rezultatów pozwala stwierdzić, że reakcje badanych dzieci na polecenia i żądania ze strony innych, przejawiają oporność /reaktację/, którą J. Brehm uważa za naturalną i powszechnie spotykaną tendencję wśród ludzi dorosłych. Oporność ta przejawia się zarówno w sferze behawioralnej /reakcji werbalnych/ przybierając różnorodne formy, jak i w sferze przeżyć wewnętrznych /zmian w preferencjach/.

Należy sądzić, że zmiany w preferencjach wskazujące na przeżycia wewnętrzne dzieci odgrywają istotną rolę w wyznaczeniu reakcji werbalnych i ustosunkowań do napotykanym trudności. Daje się zauważyć stosunkowo silną zależność między opornością uwewnętrzną /preferencje/ a opornością uzewnętrzną /reakcje werbalne/. Związek ten jest jednak modyfikowany przez towarzyszące oporności w sferze preferencji tendencje przeciwne, które wyznaczają przede wszystkim uległe ustosunkowania do presji w reakcjach werbalnych. Przewaga efektów opornościowych nad efektami przeciwnymi /w sferze preferencji/ wyznacza adekwatne z punktu widzenia celu formy reagowania /werbalnego/ na presję. Przewaga efektów przeciwnych wyznacza **obronne** formy reagowania poprzez agresję ekstrapunitivną lub intropunitivną.

Ogólnie, przejawiane przez badane dzieci ustosunkowania do napotykanym presji są "mocniejsze", bardziej aktywne i bardziej obronne, w porównaniu z ustosunkowaniami przejawianymi przez dzieci w tym wieku w innych badaniach i innego rodzaju sytuacjach trudnych. Należy więc sądzić, że kształtowanie zachowań i oporności psychicznej dziecka w sytuacjach nacisku społecznego jest jednym z ważnych aspektów rozwoju i wychowania.

PRZYPISY:

¹ Artykuł ten został opracowany w oparciu o rezultaty badań przeprowadzonych pod kierunkiem prof. dr hab. Marii Tyszkowej w ra-

mach pracy magisterskiej nt. "Odporność psychiczna dzieci klas piątych w sytuacjach nacisku społecznego". Poznań UAM, 1977. Chciałbym również podziękować za uwagi poczynione przez Panią Profesor w trakcie pisania niniejszego artykułu.

- ²M. Przetacznikowa: Rozwój dzieci w średnim wieku szkolnym, Warszawa 1971
- ³K. Lewin: Behavior and development as a function of total situation, /W:/ Carmichael /ed./: Manual of child psychology, New York 1954, s. 918 - 970
- ⁴M. Tyszkowa: Zachowanie się dzieci szkolnych w sytuacjach trudnych, Warszawa PWN, 1972, s. 77 - 78
- ⁵M. Tyszkowa: op.cit., s. 20 - 38
- ⁶M. Tyszkowa /red./: Zachowanie się młodzieży w sytuacjach trudnych i rozwój osobowości, Poznań UAM, 1977, Seria Psychologia i Pedagogika nr 42, s. 12
- ⁷S. Rosenzweig, E. Flaming, L. Rosenzweig: The Children Form of the Rosenzweig Pictures - Frustration Study, Psych. Rev., 1948
- ⁸A. Gurycka: Dzieci bierne społecznie, Ossolineum 1970
- ⁹S. Mika: Wstęp do psychologii społecznej, Warszawa PWN, 1972, s. 176 - 177
- ¹⁰M. Tyszkowa: Zachowanie się dzieci..., op.cit., s. 185
- ¹¹S. Rosenzweig: Need - persistive and Ego-defensive reaction to frustration as demonstrated an experiment an repression, Psych. Rev., 1941, vol. 48
- ¹²Zjawisko oporności psychicznej ze względu na różnorodne swoje przejawy jest określane w polskiej literaturze wieloma terminami. W znaczeniu przyjętym przez J. Brehma /1966/ zjawisko to określa się również jako reaktancja /por. Kofta 1977/ od angielskiego "reactance".
- ¹³J. Brehm: A. theory of psychological reactance, New York - London, Academic Press, 1966
- ¹⁴J. Brehm: ibidem

- 15 J. Trempała: Oporność psychologiczna jako zmienna modyfikująca przebieg i efekty poradnictwa psychologicznego, Studia Psychologiczne z. 1, Bydgoszcz WSP, 1979
- 16 Zależność tę zbadano medianowym współczynnikiem korelacyjnym za J. Perkal: Matematyka dla przyrodników i rolników, Warszawa 1963, t. III, s. 114 - 115
- 17 B. Nawroczyński: Swoboda i przymus w wychowaniu, Warszawa 1929
- 18 W. Mielczarska: Przeżycie oporu i jego stosunek do woli, Poznań 1948 /bd/.
- 19 K. Lewin: op.cit.
- 20 A. Malewski: O zastosowaniach teorii zachowania, Warszawa PWN, 1964
- 21 S. Milgram: Group pressure and action against a person, J. of Abn. and Socj. Psychology 1964, vol. 69
- 22 M. Porębska: O odmianach opornego zachowania się, Psychologia wychowawcza 1967/4
- 23 J. Brehm: op.cit., s. 55 - 59, s. 125
- 24 S. Rosenzweig: Need - persistive..., op.cit.

BEHAVIOUR OF FIFTH GRADE SCHOOLCHILDREN IN SOCIAL PRESSURE SITUATIONS

Summary

The author has attempted to analyse the behaviour of fifth grade schoolchildren in situations of social pressure, which are regarded as difficult situations of social interaction type.

23 boys and 24 girls aged 11 - 12 were examined as subjects. The object of the analysis were verbal reactions and changes in the preference system, occurring as a result of having experienced a situation of social pressure. Specially constructed technique based on Rosenzweig's "P - F" test was applied, together with simultaneous preference measurement before and after the given social pressure situation. The conducted studies allow us to state that social pressure situations influence reactions in the preference area. The attitudes towards social pressure displayed by the children revealed a distinct tendency of resistance to instructions and demands from adults and peers.

ПОВЕДЕНИЕ УЧЕНИКОВ ПЯТЫХ КЛАССОВ В СИТУАЦИЯХ ОБЩЕСТВЕННОГО НАЖИМА

Резюме

Автор предпринимает попытку проанализировать поведение учеников пятого класса в ситуациях общественного нажима, которые считаются ситуациями тяжёлыми типа общественной "интеракции".

Исследованию подверглись 23 мальчика и 24 девочки в возрасте 11 - 12 лет. Предметом анализа были вербальные реакции, а также изменения в системе преимуществ, происходящие в связи с общественным нажимом. С целью проведения выше названных исследований был применен специальный метод, сконструированный по образцу теста "П - Ф" Розенцвейга. Одновременно проводились измерения преимуществ перед и после переживания определённой ситуации общественного нажима. Результаты исследований позволяют судить, что ситуации общественного нажима имеют влияние на реакции в области преимуществ. Отношение детей к общественному нажиму проявлялось явной тенденцией сопротивления по отношению к приказам и требованиям так взрослых, как и ровесников.